

МОМОТЮК Л. Є.
кандидат економічних наук, доцент
Національна академія статистики,
обліку та аудиту

**ГЕНЕЗИС КОНЦЕПЦІЇ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ РОЗРАХУНКІВ
ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ СТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ
НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ**

На початку ХХ сторіччя економісти і статистики багатьох країн світу усвідомили необхідність підвищення наукової обґрунтованості проведення розрахунків макроекономічних показників, насамперед таких, як валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт тощо. На зразок бухгалтерського обліку на підприємствах виник облік національних економік, заснований на принципах подвійних рахунків. Цей облік отримав назву національного рахівництва, а система, за якою він здійснювався на практиці – система національних рахунків (СНР).

Проблемам створення, розвитку та функціонування СНР присвячені праці вітчизняних вчених: Герасименка С.С., Головка В. А., Нікітіної І. М., інших.

Метою статті є дослідження основних передумов створення та розвитку СНР, вивчення міжнародного досвіду з метою забезпечення повноти та оперативності макроекономічної інформації, необхідної для здійснення моніторингу, прогнозування та регулювання економіки.

Вперше проблема необхідності розрахунків макроекономічних показників була поставлена економістами у ХVІІ сторіччі. Так, У. Петті вважав національним доходом рух товарів і послуг, а представники так званої “школи фізіократів” (Ф. Кене, А. Лавуазьє, А. Юнг) розраховували національний доход як чистий продукт сільського господарства, вважаючи при цьому, що тільки сільське господарство є продуктивною галуззю, де саме й створюється доход суспільства. А. Сміт та Д.Рікардо стверджували, що створення доходу нації відбувається виключно в сфері матеріального виробництва, а сфера послуг не створює додану вартість. Подальший розвиток ця теорія набула в роботах К. Маркса, де національний доход визначався як чистий продукт сфери матеріального виробництва. Слід зазначити, що методологічні засади офіційної економічної думки в СРСР, включаючи й статистику, ґрунтувались на

© Г. М. Курило, 2012

засадах марксистського трактування економічного зростання. Тому для вирішення задач аналізу економічних процесів на макрорівні, формування макроекономічної політики держави використовувався "Баланс народного господарства" (БНГ), що виконував функції, подібні за СНР але мав ряд докорінних відмінностей методологічного характеру.

Значний внесок у формування та становлення сучасного уявлення щодо національного рахівництва був зроблений У. Петті, Ф. Кене, Г. Кінгом та Дж. М. Кейнсом. В ХХ ст. істотний внесок в розвиток національного рахівництва зробили С.Кузнець (конкретизував низку важливих положень макроекономіки і національного рахівництва), В.Леонтьєв (започаткував метод міжгалузевого балансу); Я.Тінберген (розробив першу економічну модель ділового циклу для економіки в цілому), Р.Фріш (дав визначення національних рахунків), Дж.Хікс (його концепція доходу покладена в основу показників доходів в СНР 1993 р.) та Р.Стоун (під його керівництвом у 1953 р. був підготовлений документ "Система національних рахунків і допоміжних таблиць", який вважається першим стандартом ООН у сфері національного рахівництва), Ван Кліфф (автор терміну "національне рахівництво"), О.Оукруст (у 60-х роках брав активну участь у розробленні міжнародного стандарту з національних рахунків), Е.Ліндал (намагався представити взаємозв'язки між деякими макроекономічними змінними за допомогою рівнянь) та І.Олсон (зробив внесок у тлумачення деяких видів діяльності в національних рахунках) та інші.

Тобто, ідея представлення узагальненої синтетичної картини національної економіки в кількох таблицях, яка виникла ще в ХVІІ ст., набула наукового розвитку в 20-30 рр. ХХ ст. Перші показники національних балансів були опубліковані Лігою Націй в 1939 р., але народження сучасного національного рахівництва відбулося в 1947 р., коли був опублікований звіт Статистичного комітету майбутньої ООН під назвою "Визначення та вимірювання національного багатства та пов'язаних з ним агрегатів".

Після другої світової війни необхідність відслідковувати використання кредитів, наданих країнам Європи за планом Маршала, дала поштовх розвитку національних рахунків, гармонізованих з рахунками країн-донорів. Організація економічної співпраці країн Європи опублікувала першу "Стандартизовану систему національних рахунків" в 1952 р., яку ООН в 1953 р. розповсюдила серед своїх членів у вигляді першого підручника з національного рахівництва (СНР 53). Водночас із цим, в СРСР та країнах Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), набула розвитку система, яка не набагато відрізнялась від СНР, але враховуючи суттєві розбіжності з іншими країнами в організації

управління економікою, відрізнялась за змістом і називалась "Рахівництво сфери матеріального виробництва" (РСМВ). Як бачимо з назви, ця відмінність полягала у врахуванні РСМВ результатів діяльності тільки тих суб'єктів економічної діяльності, які виробляли продукцію (без врахування послуг, як це передбачала СНР).

ООН розширила СНР у 1968 р., опублікувавши її у вигляді підручника під назвою "СНР 1968". До "СНР 1968" була введена таблиця балансу продукції, яка містила деталізовану таблицю фінансових операцій, розгорнутий рахунок інституційних секторів, а рахункам нагромадження було надано системного вигляду. Європейське співтовариство, що потребувало системи звітності, загальної для всіх країн-членів, адаптувало "СНР 1968", як найбільш наближену до специфіки країн Західної Європи, у вигляді Європейської системи інтегрованих національних рахунків (СЄР 70). СЄР 70 було перероблено та переглянуто в 1979 р. (СЄР 79), і зараз вона відповідає вимогам Маастрихтської угоди.

Об'єднання методик на вимогу міжнародних організацій (ООН, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Євростату, Євросоюзу), зміни в економіці та зростання вимог споживачів призвели до суттєвої ревізії СНР 1968 у 1993 р. Принциповим внеском до СНР 93 є підвищення точності в поданні статей рахунків і зв'язку між ними. Це було досягнуто за допомогою використання інших розрахунків, зокрема балансу нагромадження. Щоб покращити інформованість про ті галузі економіки, які слабо відображені в стандартному наборі національних рахунків, в СНР передбачені також сателітні рахунки.

Розглядаючи становлення СНР в Україні, варто зауважити, що за існування адміністративно-планової економіки традиційною макроекономічною моделлю був "Баланс народного господарства" (БНГ). Вперше БНГ було побудовано в 1923-24 рр. й оприлюднено в 1926 р. Такого поняття, як СНР, тоді взагалі не існувало, і тому публікація радянських статистиків викликала зацікавленість і стала предметом вивчення та дискусій. Пріоритет радянської статистики значною мірою був закономірним – при плановому господарстві подібна макроекономічна модель була необхідною. На Заході ще тільки обговорювались можливі підходи до побудови СНР, а в СРСР модель з подібним призначенням, була розроблена, її вже будували, щорічно розраховували і використовували в плануванні. Слід підкреслити, що такі роботи активно здійснювались і в Україні, а в 1926 р. в Харкові було видано підготовлену в Наркомфіні УРСР монографію "Капиталы и национальный доход Украины в 1923-24 гг."

СНР являє собою сукупність взаємопов'язаних, логічно побудованих та інтегрованих макроекономічних даних, впорядкованих у вигляді

рахунків потоків, операцій, рахунків нагромадження та таблиць, побудованих на підставі певної системи концепцій, визначень, класифікацій та правил рахівництва, погоджених на міжнародному рівні. Вона пропонує комплексне рахівництво, за допомогою якого економічні дані можна обробляти та представляти у такому вигляді, який відповідає потребам економічного аналізу, тобто для прийняття рішень та формування економічної політики. З одного боку, рахунки включають у скороченій формі великий обсяг інформації щодо функціонування економіки, яка забезпечує проведення економічного аналізу, а з другого – містять вичерпну, докладну і комплексну інформацію щодо стану всіх видів економічної діяльності на рівні національної економіки. На практиці рахунки складають у вигляді динамічного ряду, що описує взаємозв'язані потоки економічної інформації, які потрібні для контролю, аналізу та оцінки досягнень економіки у часі. СНР містить інформацію не тільки про економічну діяльність, а й про рівень виробничої активності в економіці, добробут громадян у певний момент часу.

Суттєве значення має складання не тільки річних, але й внутрішньорічних національних рахунків, зокрема кварталних. Їх використовують для аналізу поточного стану економіки, а також для прогнозу на майбутнє. Наявність кварталних даних дозволяє виділити та вивчити коливання найважливіших показників розвитку економіки і тим самим зробити висновок про те, чи є поточні зміни кон'юнктури сезонними, чи вони характеризують поворотні пункти динаміки економіки. Наявність кварталних рахунків на відміну від річних розширює можливості не тільки прогнозу, але й перевірки ефективності окремих заходів та корегування прийнятих програм. Ці дані дозволяють поліпшити систему організації поточної інформації на основі зведення прибутків та витрат. Наявність балансових зв'язків дозволяє використати національні рахунки для оцінки точності та контролю якості інформації, яку одержують з різних джерел і різними засобами. Квартальні дані полегшують та прискорюють обробку річних даних.

Інформація в національних рахунках дозволяє вирішувати задачі розробки економічної політики також і на короткострокову перспективу, оскільки дозволяє відслідковувати за видами економічної діяльності та секторами економіки тенденції показників виробництва, споживання в домогосподарствах і суспільстві, створення капіталу, зовнішньоекономічних зв'язків, заробітної плати (доходів), податків, прибутків чи потреби фінансування, вартості товарів та послуг, а також проаналізувати наслідки прояву цих тенденцій у вигляді профіциту (чи дефіциту) бюджету, балансу зовнішньої торгівлі тощо. Характеристика змісту і можливостей СНР дає можливість зробити висновок, що СНР –

це статистичні розрахунки, результат яких відображає макроекономічну картину стану національної економіки.

Термін "статистичні розрахунки" використовується на противагу терміну "рахівництво", оскільки при складанні СНР не йдеться про елементарне додавання цифр. Дані СНР отримують з різних інформаційних джерел і різними методами, зокрема, методом статистичного оцінювання і методами теорії ймовірностей, які в деяких випадках дають не зовсім точні результати. Не існує простого методу обчислення довірчого інтервалу для національних рахунків, оскільки використання і подальше об'єднання різнорідної інформації при розрахунках потребує попереднього розв'язання низки теоретичних питань.

Макроекономічна і синтетична картина економіки пов'язані з тим, що економічна діяльність країни є наслідком мільйонів операцій (транзакцій) між мікроекономічними об'єктами. І національне рахівництво узагальнює всі ці економічні операції в декількох числах. Для такого узагальнення складові елементи економіки (об'єкти, суб'єкти і транзакції) розподіляються шляхом їх групування за певними категоріями:

- елементарні одиниці (учасники-об'єкти та продукти-суб'єкти) групуються в інституційні сектори (учасники) та галузі (продукти);
- елементарні транзакції – в операції.

Принциповим положенням СНР є її цілісність, коли використовуються взаємопов'язані концепції, визначення та класифікації, що дозволяє тим самим одночасно досліджувати потоки та запаси, зміст та функції операцій, інституційні одиниці та підприємства, види продукції. Цілісність, завдяки використанню взаємопов'язаних понять, дозволяє проводити облік складових економіки за однаковими принципами для їх подальшого узагальнення в СНР.

Розрахунок макропоказників у СНР має свої особливості, які полягають у тому, що, по-перше, вони носять всеохоплюючий характер. Це означає, що СНР містить впорядковану певним чином інформацію про:

- усі господарські суб'єкти, які беруть участь в економічному процесі: юридичні особи (підприємства, корпорації, банки, страхові компанії, органи державного управління тощо) та домашні господарства;
- усі економічні операції, пов'язані з виробництвом, розподілом і перерозподілом доходів, накопиченням активів та іншими сферами економічного життя;
- усі економічні активи і пасиви, які формують національне багатство (основні фонди, обігові кошти, монетарне золото та інші фінансові активи, вартість землі, корисних копалин тощо).

По-друге, в СНР існує відмінність між національною та вітчизняною “основами” реєстрації показників. Тому й розрізняють показник валового внутрішнього продукту та валового національного продукту.

По-третє, принцип, який покладений в основу розрахунків макроекономічних показників (це рівність доходів і витрат) стверджує, що всі витрати на купівлю товарів і послуг неминуче є доходами виробників цієї продукції. Виходячи з такого принципу, будь-яка дія, що впливає на витрати, мусить обов'язково відбитися на доходах, і навпаки – все, що впливає на доходи, надалі відбивається на витратах.

По-четверте, при вимірюванні випуску важливо уникати подвійного рахунку – ситуації, коли одна й та сама операція може бути врахована двічі. З цією метою в СНР розрізняють поняття проміжної продукції, кінцевої продукції, доданої вартості фірми.

По-п'яте, в СНР для розрахунку загальної вартості виробництва використовують ринкову ціну товарів і послуг, але оскільки певні товари і послуги не продаються на ринку і не мають ринкової ціни, то для їхньої оцінки застосовують умовно нараховану вартість.

В той же час, користувачі отримують інформацію щодо СНР лише з агрегатів СНР, і, в першу чергу, валового внутрішнього продукту (ВВП). Цей показник не завжди доречно використовують для характеристики як рівня життя, так і для оцінки дій уряду тощо. Для використання ВВП і інших агрегатів СНР за призначенням, як і будь-яких економічних понять, термінів та показників спочатку необхідно чітко визначити відповідну категорію, поняття, дати його вартісну оцінку та забезпечення його обліку.

Оскільки основне місце в системі макроекономічних показників посідають ВВП, а також валовий національний продукт (ВНП), то досить часто серед усіх показників СНР тільки їх застосовують для оцінювання стану і перспектив розвитку економіки країни або для міждержавних порівнянь. Але національні рахунки, а тим більше – їх окремі агрегати, незважаючи на важливе макроаналітичне значення, не здатні задовольнити всю потребу в інформації, необхідної для управління економікою країни. У зв'язку з цим, виникає потреба в проведенні аналізу, по-перше, даних з меншою періодичністю (насамперед для вивчення поточної кон'юнктури) та даних, що не мають вартісного вираження (про запаси, населення, витрати праці тощо.), по-друге, відносних показників, по-третє, інформації, яку не можна отримати за допомогою рахунків (наприклад, рівні цін та їхні індекси).

Важливою проблемою в національному рахівництві є задоволення потреб користувачів і тому опис економіки за допомогою національних рахунків, повинен бути зрозумілим, тобто простим, безпосередньо придатним для використання. СНР має об'єктивно і правдиво

відображати всі складові економічної діяльності країни, не нехтуючи жодною і жодній не надаючи переваги, враховувати всі економічні відносини, їх взаємозв'язки та результати діяльності. Зрозуміло, що дотримання всіх цих вимог потребує певного компромісу між ними, адже надто велике спрощення може призвести до втрати в описі важливого аспекту економічного життя, і навпаки, деталізація ускладнить опис і зробить його менш зрозумілим.

Слід зазначити, що з початку створення основ національного рахівництва, Держстат України розробив цілісну систему методологічних положень, методик, методичних рекомендацій, методичних вказівок, спеціалізованих класифікацій тощо, спрямованих на адаптацію і подальший розвиток СНР виходячи із специфіки державної статистики нашої країни.

Базовим документом, що дотепер регламентував розвиток національного рахівництва в Україні була Програма розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року. Мета Програми розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року полягала в тому, щоб забезпечити належну якість, повноту та оперативність макроекономічної інформації, необхідної для здійснення моніторингу, прогнозування та регулювання економіки, оцінку результатів державної економічної політики, проведення економічних зіставлень між країнами відповідно до вимог міжнародних економіко-статистичних стандартів і рекомендацій. Ця мета досягнута, але передбачається і подальше удосконалення національного рахівництва в нашій країні, пов'язане із запровадженням СНР 2008.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Герасименко С. С., Головка В. А., Нікітіна І. М. / Система національних рахунків: навч. посібник. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2005. – 217 с.

2. Макроэкономическая статистика: Учебн. Пособие по спец. «Финансы и кредит», «Бух. Учет, анализ и аудит» и «Мировая экономика»/Салин В.Н., Медведев В.Г., Кудряшова С.И., Шпаковская Е.П. – М.: Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации: Дело, 2000. – 333 с.

3. Национальное счетоводство: учебник; под ред. Г. Д. Кулагиной. – М.: Финансы и статистика, 1997.

4. Рябушкин Б. Т. Национальные счета и экономические балансы: практикум: учеб. пособие – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2002.